

DOI: 10.33663/0869-2491-2026-37-280-291

УДК 340(9) + 341/341.3/7

Є. В. РОМІНСЬКИЙ,

науковий співробітник\*

ORCID: 0000-0002-0897-0146

## ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. Е. ГРАБАРЯ

Дослідження присвячено науковій спадщині українського юриста-міжнародника Володимира Еммануїловича Грабаря. Видатний вчений у добу Російської імперії та Радянського Союзу займався проблемами гуманізації міжнародного права, передусім права війни. Він є автор багатьох друкованих праць, спрямованих на обмеження воєнної сваволі та заміни права сили юридичним правом. Помітну частину творчої спадщини професора Грабаря становлять його рукописи, підготовлені в час перебування на посадах, пов'язаних із впровадженням у дію норм міжнародного права.

**Ключові слова:** історія права, міжнародне право, право війни, права людини, збройні конфлікти, агресія РФ проти України, юридична біографістика, Володимир Грабар.

### **Rominskyi Yevhen. The issue of human rights protection in armed conflicts in the scientific heritage of V. E. Grabar**

*The research focuses on the scientific heritage of the Ukrainian international lawyer Volodymyr Emmanuilovich Grabar. An outstanding scholar during the era of the Russian Empire and the Soviet Union, he dealt with the problems of humanizing international law, primarily the law of war. He is the author of many printed works aimed at limiting military arbitrariness and replacing the law of force with legal law. A notable part of Professor Grabar's heritage is his manuscripts prepared while holding positions related to the implementation of international law.*

**Keywords:** Legal history, international law, law of war, human rights, armed conflicts, Russian aggression against Ukraine, legal biography, Volodymyr Grabar.

**Актуальність.** Протидія воєнній агресії Російської Федерації потребує всебічного вивчення відповідних засобів як військових, так і політичних та юридичних. Одним із елементів пізнання правової реальності є вивчення історії науки, зокрема наукових поглядів вчених, їхніх наукових праць та усієї сукупності творчої спадщини. Передусім це стосується тих діячів, чия доля була пов'язана з формуванням сучасного міжнародного права.

**Постановка питання.** Значний інтерес становить творчий спадок видатного юриста-міжнародника Володимира Еммануїловича Грабаря (1865–

---

\* Rominskyi Yevhen, Research Officer

1956). Часи, коли він лише починав творчий шлях, відзначені становленням міжнародних конвенцій, що мали впорядкувати право війни та, у разі належного розвитку гуманізму у світі, обмежити чи навіть усунути потребу у війнах. Вчений був автором ряду праць про війну та міжнародне право. Втім, набагато важливіше, що він – один з не дуже багатьох вчених-теоретиків, яким довелося застосувати свої знання на практиці. У перше півріччя Першої світової війни він був юрисконсультом при Ставці Головнокомандування Російської імперії. Згодом, уже 1918 року, йому знову довелося використати свої знання для захисту Юр'ївського університету та його студентів від незаконних дій німецьких окупаційних військ. І хоча академік Грабар сьогодні більш відомий як історик міжнародного права, проблема захисту прав людини в умовах збройних конфліктів посідає помітне місце в його творчій спадщині.

**Мета і завдання.** Метою дослідження є аналіз опублікованих наукових праць В. Е. Грабаря, а також введення в науковий вжиток маловідомих архівних матеріалів, що становлять творче надбання вченого. Головна увага приділяється саме питанню гуманістичних засад міжнародного права, зокрема захисту прав людини в умовах збройних конфліктів.

**Огляд літератури.** Погляди В. Е. Грабаря неодноразово були предметом наукових досліджень. Перший великий огляд його наукової спадщини зроблений у статтях В. М. Дурденевського ще в 1940–1950-х роках<sup>1</sup>. Згодом творчість В. Е. Грабаря стала предметом дослідження доктора міжнародного права О. М. Ладигенського (1891–1972)<sup>2</sup>, уродженця м. Юр'їва / Тарту. Далі слід згадати дослідження доктора міжнародного права професора Тартуського університету Аонера Уустала (1915–1985) та доктора міжнародного права професора Марка Богуславського (1924–2017)<sup>3</sup>. Особливо слід відзначити статтю першого «В. Е. Грабар у Тартуському університеті» (1982), у якій приділена увага раннім працям вченого, більшість яких присвячені саме проблемам війни та миру, гуманітарному праву тощо.

У післярадянський час наукові погляди вченого розглянуті в наукових школах багатьох країн. З-поміж доробку українських дослідників передусім потрібно спинитися на працях К. О. Савчука<sup>4</sup>, який у своїй кандидатській дисертації та в наступних працях значну увагу приділив ретельному вивченню наукового спадку Володимира Еммануїловича. Цікаві оцінки творчості вченого дав відомий юрист-міжнародник В. Н. Денисов<sup>5</sup>. Чималу увагу особистості В. Е. Грабаря та його науковій спадщині приділив професор І. Б. Усенко<sup>6</sup>. Також потрібно згадати статтю «Історія міжнародно-правової думки в науковій спадщині Володимира Грабаря» (2013) доктора міжнародного права О. Буткевич<sup>7</sup>.

Не був забутий професор Грабар і в Естонії. Вище вже згадувалися праці доктора міжнародного права А. Т. Уустала, опубліковані в радянський час. У 2000-х роках науковому доробку Володимира Еммануїловича неодноразово приділяв увагу професор Тартуського університету Лаурі Мялксое, зокре-

ма, він мав чималий інтерес саме до праць вченого щодо проблем правового врегулювання окремих питань в умовах збройних конфліктів<sup>8</sup>.

Не оминув своєю увагою наукову спадщину В. Е. Грабаря й американський юрист-міжнародник В. Е. Батлер<sup>9</sup>.

**Виклад основного матеріалу.** В. Е. Грабар народився у Відні 22 січня 1865 року в родині закарпатських українців. Згодом родина переїхала до Російської імперії, хоча ще 1894 року Володимир Еммануїлович перебував в угорському підданстві. Навчався в Колегії Петра Галагана в Києві, а згодом – у Московському університеті. Від початку 1890-х років і до 1918 року працював у Дерптському (Юр'ївському) університеті в сучасному естонському місті Тарту. З 1893 року доцент, а з 1901-го – професор міжнародного права. Двічі, у 1906 та 1915 роках, обіймав посаду декана юридичного факультету. У 1917 році став попечителем Ризької навчальної округи. У 1918 році був з-поміж організаторів переїзду університету до Воронежа, де певний час викладав.

Вчений ніколи не припиняв контактів з Україною. 1924 року обраний дійсним членом Всеукраїнської академії наук. Підтримував добрі стосунки з В. М. Корецьким. Після створення Сектору держави і права АН УРСР бажав перебратися до нього, але не отримав такої можливості.

У питаннях права війни та гуманітарного права В. Е. Грабар був прямим послідовником Ф.-Ф. Мартенса, автора основних положень Брюсельської декларації 1874 року, так званої Декларації Мартенса та преамбули до Гаазької конвенції 1899 року. Розпочинаючи свою вступну лекцію в Юр'ївському університеті «Війна і міжнародне право»<sup>10</sup>, вчений прямо вказує на свою головну думку, що корінним питанням всієї науки міжнародного права є питання про співвідношення війни та міжнародного права<sup>11</sup>. Він звертає увагу, що найперші праці науки міжнародного права називалися «*de bello*» та «*de jure belli*», зокрема, це праця батька цієї науки Гуго Гроція «*de jure belli ac pacis*»<sup>12</sup>.

Далі вчений зазначає, що наука міжнародного права є наукою про мир. Її завдання – посилити мир у світі й повністю усунути війну зі сфери міждержавних відносин. Він вказує, що велике просвітницьке завдання науки міжнародного права полягає в тому, щоб підготувати шлях для кінцевої перемоги миру, тобто розуму і права<sup>13</sup>. Саме ж міжнародне право, спрямоване на обмеження вільної сфери діяльності війни, на обмеження воєнного свавілля та встановлення твердих правових норм<sup>14</sup>. Учений підкреслював, що не лише серед цивільних, а й серед військових є чимало прибічників ідеї підпорядкування війни нормам міжнародного права й називає цю наукову та суспільну течію «юридичним ідеалізмом» та зазначає, що від критиків вона отримала назву «юридичного сентименталізму». Зокрема, зазначається, що на конгресі військових діячів Іспанії, Португалії та Латинської Америки в Мадриді (лекція читана 1892 р.) були презентовані закони війни (Грабар під цим терміном розуміє право війни загалом, закони і звичаї

війни, *Kriegsmanier*<sup>15</sup>), розроблені Інститутом міжнародного права (фр. *Institut de Droit International*)<sup>16</sup>.

Більша частина цієї лекції присвячена відповіді тим вченим, що ставлять війну вище за міжнародне право, які стверджують, що при перших звуках війни право має замовкнути<sup>17</sup>. Як це актуально сьогодні, коли держава-агресор апелює до неможливості спиратися на міжнародне право, коли є небезпека безпеці держави й головно – це «ситуація на землі», яка нівелює будь-які норми міжнародного права та передбачає використання права лише для закріплення окремого інтересу держави-переможця, прямо відкидаючи універсальність та верховенство існуючого міжнародного права як «чужих нав'язаних норм і правил». Як видається, ці заяви керівництва і представників МЗС держави-агресора так часто повторювалися останні чотири роки, що немає потреби в прямих посиланнях.

Абнер Уусталь зазначає, що лекція Грабаря була нищівним ударом по базовим постулатам тих авторів, які виправдовували політику верховенства війни, так званого воєнного реалізму, передусім представників німецької політики «заліза та крові», що вихваляли війну та захищали необмежену сваволю у військових діях<sup>18</sup>. Насамперед критиці були піддані дослідження професора з Ерлангена (університет *Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg*) Карла Людера (*Carl Christoph Johann Friedrich Ludwig Lueder*, 1834–1895)<sup>19</sup>.

Критикуючи К. Людера та інших представників «воєнного реалізму», В. Е. Грабар звертає увагу на неприпустимість свавілля проти мирного населення, яке зазвичай виправдовується «*necessitas belli*», «*raison de guerre*» чи «*Kriegsraison*», тобто воєнною необхідністю. Особливо цікавим нам сьогодні є такий приклад: 1870 року Німеччина вирішила накласти на кожного громадянина Франції податок у розмірі 25 франків. Це було зроблено з метою залякати французький народ, викликати в нього бажання за будь-що завершити війну й примусити його вимагати завершення війни від своїх депутатів у парламенті. Володимир Еммануїлович твердо заявляє, що такі терористичні контрибуції не допускаються воєнним правом у його час<sup>20</sup>. Сьогодні, коли держава-агресор російська федерація веде кампанію проти теплопостачання та електроенергії України, повторюючи найгірші терористичні практики проти мирного населення, слова вченого можна сприймати доволі скептично: світ так і не зміг позбутися бажання керуватися війною, а не правом.

Вірний своєму гуманістичному підходу, В. Е. Грабар продовжує в цій лекції: у війні сила вже значно пом'якшена правом. Однак право не спиняється у своєму розвитку й поступово зростає та посилюється, а успіхи його стійкі та міцні: воно ніколи не повертає від уже зроблених завоювань<sup>21</sup>. Це було сказано ще до того, як відбулися дві нищівні світові війни, до появи Ліги Націй та ООН, і понад 120 років до того, як почнеться нова велика війна у Європі – агресія РФ проти України.

Лекція ця досі є дуже важливою для науки міжнародного права. К. О. Савчук наводить позицію доктора міжнародного права В. Н. Денисова про те, що ідеї, викладені в названій статті, сприяли становленню сучасного міжнародного права на гуманістичних засадах і принципах<sup>22</sup>. Однак, зауважує естонський професор Лаурі Мялксоо, погляди вченого багато в чому були ідеалістичними, а наведені у його статті аргументи можна характеризувати як моралістичні та утопічні<sup>23</sup>. Особливо неоднозначно сьогодні сприймаються слова вченого у висновках до лекції: можна сподіватися, що настане час, що виключне панування, яке колись належало силі, перейде до права, авторитет сили зникне, і на землі запанує міцний мир! Такий мир, за словами Канта, має бути вищим, остаточним миром, вершиною правового розвитку<sup>24</sup>. Сьогодні, коли під ударами не лише диктатур, а й великих держав на кшталт США, перебувають усі міжнародні правові інституції, коли знову домінує великодержавницька концепція «сили і влади», коли не в політичній пропаганді, а у світовому співіснуванні відновлюється неоімерська ідея, ці слова видаються неймовірно далекими від реальності. Сьогодні можна лише сподіватися на те, щоб міжнародне право відвоювало назад хоча б ті позиції, які вченому видавалися нормою в 1890-х роках.

У час до Першої світової війни В. Е. Грабар опублікував низку праць щодо окремих воєнних і гуманітарних питань міжнародного права<sup>25</sup>. Серед них важливі думки щодо заняття ворожої території та відмінності цього від завоювання, викладені вченим у відповідній статті<sup>26</sup>. Особливостями сучасного автору права визначалися збереження суверенітету країни над зайнятою супротивником територією, країна, що займає чужу територію зобов'язується забезпечити на ній адміністративне управління та отримувати для цього ті податки, які були раніше встановлені в країні. Допускається лише запровадження контрибуцій та реквізицій. Не допускається запровадження колективної відповідальності, зокрема і фінансової. Підкреслюється святість і недоторканність приватної власності. Те майно, зазвичай транспорт, яке використовується для переміщення товарів і було реквізоване, підлягає безумовному поверненню власникам після завершення бойових дій. Підкреслюється, що будь-яке спеціальне захоплення, знищення чи пошкодження релігійних, гуманітарних, культурних тощо установ, історичних пам'яток, наукових та художніх творів забороняються!<sup>27</sup> Знову доводиться констатувати, як далекі ці цілком належні норми сторічної давни від дій сучасних неоварварів-агресорів, які пишаються нищенням гуманітарної та культурної сфери на зайнятих українських територіях, де руйнують пам'ятники та палять твори.

У статті «Війна (в міжнародному праві)», серед іншого, Грабар присвятив увагу тим проектам упорядкування права війни, які пропонувала Російська імперія (підготовлені Ф.-Ф. Мартенсом). Йдеться передусім про пропозиції до Брюсельської конференції 1874 року щодо законів та звичаїв війни, а також про підготовлену на цій конференції декларацію. Акти ці не були пов-

ною мірою реалізовані, але лягли в основу національного законодавства багатьох європейських країн. Також поряд з декларацією, підготовленою на Брюсельській конференції, учений відзначає підготовлений Інститутом міжнародного права Оксфордський документ 1880 року<sup>28</sup>. Приділив увагу вчений і проблемі комбатантів та інших осіб<sup>29</sup>.

Довелося вченому й неодноразово застосувати свої знання на практиці. Після початку Першої світової війни він був залучений на посаді юрисконсульта до складу дипломатичної канцелярії при штабі Ставки верховного головнокомандувача М. М. Романова<sup>30</sup>. Матеріали архівів свідчать про активну діяльність вченого, він неодноразово був запрошений на сніданки та обіди до верховного головнокомандувача. Це були важливі заходи, на які учасники запрошувалися для різного роду консультацій. На цій посаді В. Е. Грабар надавав рекомендації щодо статусу військовополонених, військовозобов'язаних, діяльності культурних, освітніх та релігійних установ на окупованих територіях, військових, що перебувають у третіх країнах, питань інтернування, злочинів проти військових тощо.

Цікавим є запис Грабаря щодо проблеми можливості суду над порушниками норм права війни. Справа стосувалася «чуток» про рішення німецького уряду піддати суду російського генерала Мартенса за відданий ним наказ про спалення населених пунктів на зайнятих російськими військами територіях. Вчений відкидав таку можливість з огляду на норми Гаазької конвенції, яка передбачає лише покарання за злочини проти військовополонених<sup>31</sup>.

Матеріали архіву В. Е. Грабаря, присвячені його діяльності в дипломатичній канцелярії, ще потребують ретельного вивчення в майбутньому. Серед зібраних ним матеріалів є й такі, що є важливим джерелом, зокрема, щодо репресивної діяльності російської окупаційної армії в Галичині 1914 року. Так, Грабар наводить повідомлення про конфлікт російської армії та греко-католицького духовництва через моління за душу імператора Франца-Йосипа, що, на думку окупаційних військ, є неприпустимим у «завойованій країні». Це за умов, що станом на 1914 рік територія Галичини залишалась лише окупованою й жодним міжнародним актом не визнаною частиною Російської імперії<sup>32</sup>.

Вірний своїм гуманістичним поглядам, а також принципам наукової об'єктивності, вчений, звісно, не міг довго перебувати на посаді, від якої вимагалось обслуговувати інтереси російської армії та завойовницьку політику Російської імперії. Об'єктивістська робота вченого вже на початку 1915 року викликала гнів начальника штабу Ставки верховного головнокомандувача генерала М. М. Янушкевича. Про ці події розповідає зроблена 1928 року копія листа М. Кудашева міністру іноземних справ Сазонову від 6 травня (23 квітня) 1915 року (помилково позначено 1925), у якій наводяться причини, чому професор Грабар був відставлений від роботи в дипломатичній канцелярії при Ставці<sup>33</sup>. Конспект повідомлення про злочини німецьких військ із вказівками на порушення, а з тексту схоже, що зазначені також

випадки відсутності порушення норм міжнародного права, що викликало своєю об'єктивністю негативну реакцію російських військових.

Після звільнення з цієї посади вчений повернувся до діяльності в Юр'ївському університеті. Там, у 1918 році, після окупації міста німецькими військами, правознавцю знову довелося застосовувати свої знання на практиці для захисту університету та студентів від німецьких дій, спрямованих на його перетворення на німецький університет. Знання і навички вченого дали змогу значно послабити дії окупаційного військового управління, відкласти закриття університету до літа 1918 року, а також сприяли виїзду викладачів та вивезенню частини майна університету до Воронежа, де університет було відновлено. Ми нещодавно докладно спинялися на цих подіях і відсилаємо читачів до цієї статті<sup>34</sup>.

**Висновки.** Доля надала можливість В. Е. Грабарю випробувати на практиці ті ідеали міжнародного права, які він поділяв. Гуманістичний погляд на війну, право війни та міжнародне право загалом зазнав значного тиску реального життя, де право сили, воєнний реалізм домінували в поглядах військових та політиків. Проблематика захисту прав людини в умовах збройних конфліктів у творчій спадщині науковця саме тому й викликає такий інтерес, що маємо можливість оцінити його погляди як з точки зору теоретичного наукового викладу, так і практичного застосування. Правознавець ніколи не відкидав своїх поглядів й вважав за належне критикувати дії влади, зокрема і військової окупаційної влади, з погляду юридичного ідеалізму та правового гуманізму. Часто це давало позитивний ефект, щонайменше стримуючи дії влади. Ще зовсім нещодавно, у 1990-х роках минулого століття, видавалося, що гуманістичні основи міжнародного права взяли гору над силою та «реалполітик». Нинішня ситуація засвідчує те, що боротьба за зверхність права над війною ще далека від вирішення.

У цьому контексті подальші звернення до багатогранної творчості В. Е. Грабаря, насамперед до його здобутків у галузі міжнародного гуманітарного права, видаються цілком доцільними. Ми, зокрема, плануємо окремі публікації, присвячені архівній спадщині правознавця та його історіографії «права війни».

1. Дурденевский В. Н. Владимир Грабарь – юрист и историк. *Вестник МГУ*. 1949. № 7. С. 113–122; Дурденевский В. Владимир Грабарь (1865–1956). *Грабарь В. Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917)*. Москва: АН СССР, 1958. С. 5–12. 2. Ладьженский А. М. Памяти В. Э. Грабаря: К столетию со дня рождения. *ИБУЗ, Правоведение*. 1964. № 3. С. 177–179. 3. Uustal A. Professor V. E. Qrabar – progressiivne vene ja nõukogude rahvusvahelise õiguse teadlane (100 sünni-aastapäevaks). *Tartu riikliku ülikooli toimetised = Ученые записки Тартуского государственного университета*. VIHK 175. = Вып. 175. Oigusteaduslikke Tõid III = Труды по правоведению. III. Тарту, 1965. С. 3–22; Уусталь А. Т. В. Э. Грабарь в Тартуском университете. *ИБУЗ, Правоведение*. 1982. № 4. С. 18–24; Уусталь А. Т. 120 лет со дня рождения профессора В. Э. Грабаря. *Советское право: Юридический бюл-*

летень. Таллін, 1985. № 1 (январь–февраль). С. 33–35; Богуславский М. М., Усталь А. Т. Выдающийся ученый-международник В. Э. Грабарь (к 120-летию со дня рождения). *Советское государство и право*. 1985. № 7. С. 120–127. 4. Савчук К. О. Міжнародно-правові погляди академіка В. Е. Грабаря: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2002. 18 с.; Савчук К. О. Міжнародно-правові погляди академіка В. Е. Грабаря: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 128 с.; Савчук К. О. Грабар Володимир Еммануїлович. *Антологія української юридичної думки. В 10 т.* / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 8: Міжнародне право / Упорядники: В. Н. Денисов, К. О. Савчук; відп. редактор В. Н. Денисов. Київ: Видавничий дім «Юридична книга», 2004. С. 441–443; Савчук К. О. Грабар Володимир Еммануїлович. *Енциклопедія міжнародного права : у 3 т.* / Редкол. Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1: А–Д. Київ: Академперіодика, 2014. С. 645–648. 5. Денисов В. Н. Грабар Володимир Еммануїлович. Академічна юридична думка / Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ІнЮре, 1998. С. 200–201. 6. Усенко І. Б. Грабар Володимир Еммануїлович. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-26733> (дата перегляду: 01.12.2025); Усенко І. Б. Професор Володимир Грабар про територію та кордони держави. *Актуальні питання історії держави і права та виклики сучасності: збірник матеріалів 16-ї Всеукраїнської наукової конференції* (м. Львів, 6 грудня 2024 р.) / Редколегія: В. Б. Ковальчук (співголова), І. Б. Усенко (співголова), В. С. Макарчук (заступник голови) та ін. Острог: ФОП Свиначук М. В., 2024. С. 110–117. 7. Буткевич О. История международно-правовой мысли в научном наследии Владимира Грабаря. *Право України*. 2013. № 2. С. 168–198. 8. Lauri Mälksoo. Vladimir Hrabar: The cosmopolitan international lawyer. *Альманах міжнародного права*. 2011. Вып. 3. С. 138–162; Lauri Mälksoo. Russian approaches to International Law. Oxford: oxford university Press, 2015. 240 pp. ISBN 9-780-1987-2304-2; DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198723042.001.0001. 9. Butler W. E. V. E. Grabar: Profile of a Russian International Legal Historian, in V. E. Grabar, *The History of International Law in Russia, 1647–1917*. Transl. & Ed., W. E. Butler. Oxford, 1990. Pp. XXXV–LI; Butler W. (USA). Volodymyr Hrabar, Peter Lombard, John Mair, and the History of International Law. *Law of Ukraine*. 2013. № 2. Pp. 144–152. 10. Грабарь В. Э. Война и международное право: Вступительная лекция. *Ученые записки Императорского Юрьевского университета = Acta et Commentationes imp. Universitatis Jurievensis*. Юрьев, 1893. № 4. С. 21–45. 11. Там же. С. 24. 12. Там же. С. 25. 13. Там же. С. 45. 14. Там же. С. 27. 15. Грабарь В. Э. Война (в международном праве). *Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. 11. Ст. 343. 16. Грабарь В. Э. Война и международное право... С. 29–30. 17. Там же. С. 27. 18. Ustal A. Professor V. E. Grabar... С. 19. 19. Lueder, Karl. 'Krieg und Kriegerrecht im Allgemeinen', in *Handbuch des Völkerrechts*, ed. Franz von Holtzendorff (Berlin: Haber, 1889), 169–397. 20. Грабарь В. Э. Война и международное право... С. 33–34. 21. Там же. С. 44. 22. Савчук К. О. Міжнародно-правові погляди академіка В. Е. Грабаря... С. 88. 23. Lauri Mälksoo. Vladimir Hrabar... С. 148. 24. Грабарь В. Э. Война и международное право... С. 45. 25. Грабарь В. Э. Объявление войны в современном международном праве. Санкт-Петербург, 1904. 151 с.; Грабарь В. Э. Военная необходимость. *Словарь юридических и государственных наук* / под ред. А. Ф. Волкова и Ю. Д. Филиппова. С-Пб., 1901. Т. 1. С. 2109–2110;

Грабарь В. Э. Военная хитрость. *Словарь юридических и государственных наук* / под ред. А. Ф. Волкова и Ю. Д. Филиппова. С-Пб., 1901. Т. 1. С. 2110–2111; Грабарь В. Э. Начало равенства государств в современном международном праве. *Известия МИД*. № 1. 1912. С. 195–238; Грабарь В. Э. Гагская конференция. Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. 12. Ст. 277–282; Грабарь В. Э. Реприсалии. *Энциклопедический словарь* / издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Т. 26А. (52): Резонанс и резонаторы – Роза ди-Тиволи. 1899. С. 602–604. 26. Грабарь В. Э. Занятие неприятельской территории. *Новый энциклопедический словарь*. Т. 18. Ст. 229–232. 27. Там же. Ст. 232. 28. Грабарь В. Э. Война (в международном праве). Ст. 350–352. 29. Там же. Ст. 352–353. 30. Записи во время пребывания в Ставке Верховного Главнокомандующего [Var.1.], 15. aug. 1914–5. mai 1915. [Рукопись] Фонд. 38. Дело 50 Л. URL: <https://hdl.handle.net/10062/94868> (дата перегляду: 01.12.2025); Материалы о деятельности В. Э. Грабаря в Ставке Верховного Главнокомандующего: заметки В. Э. Грабаря, касающиеся юридических вопросов, выписки из писем, телеграмм, приказов, письмо председателя Чрезвычайной следственной комиссии А. Н. Кривцова, приглашения на обеды и завтраки в Ставку Верховного Главнокомандующего. [Venemaa], 1914–[pārastr 1928]. [Рукопись] Фонд. 38. Дело 44 Л. URL: <https://hdl.handle.net/10062/94869> (дата перегляду: 01.12.2025). 31. Материалы о деятельности В. Э. Грабаря... Арк. 20, 20 зв. 32. Там само. Арк. 21. 33. Там само. Арк. 44. 34. Ромінський Є. В. Захист прав вишів та їх студентів на окупованих територіях в творчості В. Е. Грабаря: історичний досвід для сьогодення. *Влада і права людини в умовах війни: юридичні, політичні та історичні виміри: збірник матеріалів 2 (17) Всеукраїнської наукової конференції (Львів–Київ, 5 грудня 2025 р.)* / Редколегія: В. Б. Ковальчук (співголова), І. Б. Усенко (співголова), Б. С. Макаручук (заступник голови), Є. В. Ромінський (вчений секретар), Ю. Ю. Боброва, Т. І. Бондарук, А. Ю. Іванова, І. В. Музика, І. Я. Терлюк, С. Б. Цебенко. Острог: ФОП Свиначук М. В., 2025. С. 132–138.

### References

1. Durdenevskij V. N. Vladimir Grabar – jurist i istorik. *Vestnik MGU*. 1949. № 7. S. 113–122 (in Rus.); Durdenevskij V. Vladimir Grabar (1865–1956). *Grabar V. E. Materialy k istorii literatury mezhdunarodnogo prava v Rossii (1647–1917)*. Moskva: AN SSSR, 1958. S. 5–12 (in Rus.).
2. Ladyzhenskij A. M. Pamyati V. E. Grabarya: K stoletiyu so dnya rozhdeniya. *IVUZ, Pravovedenie*. 1964. № 3. S. 177–179 (in Rus.).
3. Uustal A. Professor V. E. Grabar – progressiivne vene ja nõukogude rahvusvahelise õiguse teadlane (100. sünni-aastapäevaks). *Tartu riikliku ülikooli toimetised*. VIHK 175. Oigusteaduslikke Tõid III. Tartu, 1965. S. 3–22 (in Est.); Uustal A. T. V. E. Grabar v Tartuskom universitete. *IVUZ. Pravovedenie*. 1982. № 4. S. 18–24 (in Rus.); Uustal A. T. 120 let so dnya rozhdeniya professora V. E. Grabarya. *Sovetskoe pravo: Yuridicheskij byulleten*. Tallin, 1985. № 1 (yanvar–fevral). S. 33–35 (in Rus.); Boguslavskij M. M., Uustal A. T. Vydayushijysya uchenyj-mezhdunarodnik V. E. Grabar (k 120-letiyu so dnya rozhdeniya). *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. 1985. № 7. S. 120–127 (in Rus.).
4. Savchuk K. O. Mizhnarodno-pravovi pohliady akademika V. E. Hrabaria : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11. Kyiv, 2002. 18 s. (in Ukr.); Savchuk K. O. Mizhnarodno-pravovi pohliady akademika V. E. Hrabaria: Monohrafiia. Kyiv, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2003. 128 s. (in Ukr.); Savchuk K. O. Hrabar Volodymyr Emmanuilovych. *Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky. V 10 t.* Redkol. Yu. S. Shemshuchenko (holova) ta in. T. 8: Mizhnarodne pravo. Uporiadnyky: V. N. Denysov, K. O. Savchuk; vidp. redaktor

V. N. Denysov. Kyiv: Vydavnychiy dim «Iurydychna knyha», 2004. S. 441–443 (in Ukr.); Savchuk K. O. Hrabar Volodymyr Emmanuilovych. *Entsyklopediia mizhnarodnoho prava : U 3 t.* Redkol. Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denysov (spivholovy) ta in. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. T. 1: A–D. Kyiv: Akadempriodyka, 2014. S. 645–648 (in Ukr.). **5.** Denysov V. N. Hrabar Volodymyr Emmanuilovych. *Akademichna yurydychna dumka* / Ukladachi: I. B. Usenko, T. I. Bondaruk; Za zah. red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv: Inlure, 1998. S. 200–201 (in Ukr.). **6.** Usenko I. B. Hrabar Volodymyr Emmanuilovych. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Elektronnyi resurs] / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-26733> (data perehliadu: 01.12.2025) (in Ukr.); Usenko I. B. Profesor Volodymyr Hrabar pro terytoriiu ta kordony derzhavy. *Aktualni pytannia istorii derzhavy i prava ta vyklyky suchasnosti: zbirnyk materialiv 16-yi Vseukrainskoi naukovoi konferentsii (Lviv, 6 hrudnia 2024 r.)* / Redkolehiia: Kovalchuk V. B. (spivholova), Usenko I. B. (spivholova), Makarchuk V. S. (zastupnyk holovy) ta in. Ostroh: FOP Svynarchuk M. V., 2024. S. 110–117 (in Ukr.). **7.** Butkevich O. Istoriya mezhdunarodno-pravovoy mysli v nauchnom nasledii Vladimira Grabarya. *Pravo Ukrainy*. 2013. № 2. S. 168–198 (in Rus.). **8.** Lauri Mälksoo. Vladimir Hrabar: The cosmopolitan international lawyer. *Almanah mezhdunarodnogo prava*. 2011. Vyp. 3. S. 138–162 (in Engl.); Lauri Mälksoo. Russian approaches to International Law. Oxford: oxford University Press, 2015. 240 pp. ISBN 9-780-1987-2304-2; DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198723042.001.0001 (in Engl.). **9.** Butler W. E. V. E. Grabar: Profile of a Russian International Legal Historian, in V. E. Grabar, *The History of International Law in Russia, 1647–1917*. Transl. & Ed., W. E. Butler. Oxford, 1990. PP. XXXV–LI (in Engl.); Butler W. (USA). Volodymyr Hrabar, Peter Lombard, John Mair, and the History of International Law. *Law of Ukraine*. 2013. № 2. Pp. 144–152 (in Engl.). **10.** Grabar V. E. Vojna i mezhdunarodnoe pravo: Vstupitel'naya lekciya. Uchenye zapiski Imperatorskogo Yurevskogo universiteta = Acta et Commentationes imp. *Universitatis Iurievensis*. Yurev, 1893. № 4. S. 21–45 (in Rus.). **11.** Tam zhe. C. 24 (in Rus.). **12.** Tam zhe. C. 25 (in Rus.). **13.** Tam zhe. C. 45 (in Rus.). **14.** Tam zhe. C. 27 (in Rus.). **15.** Grabar V. E. Vojna (v mezhdunarodnom prave). *Novyj enciklopedicheskij slovar Brokgauza i Efrona*. T. 11. St. 343 (in Rus.). **16.** Grabar V. E. Vojna i mezhdunarodnoe pravo... S. 29–30 (in Rus.). **17.** Tam zhe. S. 27 (in Rus.). **18.** Uustal A. Professor V. E. Qrabar... S. 19 (in Est.). **19.** Lueder, Karl. 'Krieg und Kriegerrecht im Allgemeinen', in *Handbuch des Völkerrechts*, ed. Franz von Holtzendorff (Berlin: Haber, 1889), 169–397 (in Ger.). **20.** Grabar V. E. Vojna i mezhdunarodnoe pravo... S. 33–34 (in Rus.). **21.** Tam zhe. S. 44 (in Rus.). **22.** Savchuk K. O. Mizhnarodno-pravovi pohliady akademika V. E. Hrabaria... S. 88 (in Ukr.). **23.** Lauri Mälksoo. Vladimir Hrabar... S. 148 (in Engl.). **24.** Grabar V. E. Vojna i mezhdunarodnoe pravo... S. 45 (in Rus.). **25.** Grabar V. E. Obyavlenie vojny v sovremennom mezhdunarodnom prave. Sankt-Peterburg, 1904. 151 s. (in Rus.); Grabar V. E. Voennaya neobhodimost. *Slovar yuridicheskikh i gosudarstvennykh nauk* / pod red. A. F. Volkova i Yu. D. Filippova. Spb, 1901. T. 1. S. 2109–2110 (in Rus.); Grabar V. E. Voennaya hitrost. *Slovar yuridicheskikh i gosudarstvennykh nauk* / pod red. A. F. Volkova i Yu. D. Filippova. Spb, 1901. T. 1. S. 2110–2111 (in Rus.); Grabar V. E. Nachalo ravenstva gosudarstv v sovremennom mezhdunarodnom prave. *Izvestiya MID*. № 1. 1912. S. 195–238 (in Rus.); Grabar V. E. Gaagskaya konferenciya. *Novyj enciklopedicheskij slovar Brokgauza i Efrona*. T. 12. St. 277–282 (in Rus.); Grabar V. E. Reprisalii. *Enciklopedicheskij slovar* / izdateli: F. A. Brokgauz, I. A. Efron. T. 26A. (52): Rezonans i rezonatory – Roza di-Tivoli. 1899. S. 602–604 (in Rus.). **26.** Grabar V. E. Zanyatie nepriyatelskoj territorii. *Novyj enciklopedicheskij slovar*. T. 18. St.

229–232 (in Rus.). 27. Tam zhe. St. 232 (in Rus.). 28. Grabar V. E. Vojna (v mezhdunarodnom prave). St. 350–352 (in Rus.). 29. Tam zhe. St. 352–353 (in Rus.). 30. Zapisi vo vremya prebyvaniya v Stavke Verhovnogo Glavnokomanduyushogo [Var.I.], 15. aug. 1914–5. mai 1915. [Rukopis] Fond. 38. Delo 50 L. URL: <https://hdl.handle.net/10062/94868> (data pereglyadu: 01.12.2025) (in Rus.); Materialy o deyatelnosti V. E. Grabarya v Stavke Verhovnogo Glavnokomanduyushogo : zametki V. E. Grabarya, kasayushiesya yuridicheskikh voprosov, vypiski iz pisem, telegramm, prikazov, pismo predsedatelya Chrezvychajnoj sledstvennoj komissii A. N. Krivcova, priglaseniya na obedy i zavtraki v Stavku Verhovnogo Glavnokomanduyushogo. [Venemaa], 1914–[parast 1928]. [Rukopis] Fond. 38. Delo 44 L. URL: <https://hdl.handle.net/10062/94869> (data pereglyadu: 01.12.2025) (in Rus.). 31. Materialy o deyatelnosti V. E. Grabarya... Ark. 20, 20zv (in Rus.). 32. Tam samo. Ark. 21 (in Ukr.). 33. Tam samo. Ark. 44 (in Ukr.). 34. Rominskyi Ye. V. Zakhyst prav vyshiv ta yikh studentiv na okupovanykh terytoriiakh v tvorchosti V. E. Hrabaria: istorychni dosvid dlia sohodennia. *Vlada i prava liudyny v umovakh viiny: yurydychni, politychni ta istorychni vymiry* : Zbirnyk materialiv 2 (17) Vseukrainskoi naukovoï konferentsii (Lviv–Kyiv, 5 hrudnia 2025 r.) / Redkolehiia: Kovalchuk V. B. (spivholova), Usenko I. B. (spivholova), Makarchuk V. S. (zastupnyk holovy), Rominskyi Ye. V. (vchenyi sekretar), Bobrova Yu. Yu., Bondaruk T. I., Ivanova A. Yu., Muzyka I. V., Terliuk I. Ya., Tsebenko S. B. Ostroh: FOP Svynarchuk M. V., 2025. S. 132–138 (in Ukr.).

### **Rominskyi Yevhen. The issue of human rights protection in armed conflicts in the scientific heritage of V. E. Grabar**

**Introduction.** *The research focuses on the scientific heritage of the Ukrainian international lawyer Volodymyr Emmanuilovich Grabar (1865–1956). The aim of the study is to analyze the published scientific works of V. E. Grabar, as well as to introduce into scientific circulation little-known archival materials that make up the scientist's creative heritage. The main attention is paid to the issue of the humanistic principles of international law; in particular the protection of human rights in armed conflicts in the scientist's work.*

**Results.** *Grabar V. E. was born in Vienna on January 22, 1865, into a family of Transcarpathian Ukrainians. Later, the family moved to the Russian Empire. He studied at the Peter Galahan College in Kyiv, and then at Moscow University. From 1893 he was an associate professor; and from 1901 he was a professor of international law. Twice, in 1906 and 1915, he held the position of dean of the law faculty. In 1917, he held the position of trustee of the Riga Educational District.*

*The times when Grabar V. E. was just beginning his creative path were marked by the formation of international conventions that were to regulate the law of war and, in the event of the proper development of humanism in the world, limit or even eliminate the need for wars. He is the author of a number of works on war and international law. More importantly, he is one of the few theoretical scientists who had the opportunity to put his knowledge into practice. During the first half of World War I, he was a legal advisor to the Headquarters of the Supreme Command of the Russian Empire. Later, in 1918, he again had to use his knowledge to protect Yuriev University and its students from the illegal actions of the German occupation troops. Although Academician Grabar is better known today as a historian of international law, the problem of protecting human rights in armed conflicts occupies a prominent place in his creative legacy.*

*In his work on the law of war and humanitarian law, V. E. Grabar was a direct follower of F.-F. Martens. He is notes that the science of international law is a science*

*of peace. Its task is to strengthen peace in the world and completely eliminate war from the sphere of interstate relations. Grabar points out that the great educational task of the science of international law is to prepare the way for the final victory of peace, that is, reason and law. True to his humanistic approach, V. E. Grabar continues in this lecture: in war, force is already significantly softened by law. However, law does not stop in its development and gradually grows and strengthens, and its successes are stable and strong: it never turns back from the conquests already made.*

**Conclusion.** *A notable part of Professor Grabar's heritage is his manuscripts prepared while holding positions related to the implementation of international law. After the outbreak of World War I, he was recruited as a legal advisor to the diplomatic office at the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief of the Russian Army. In this position, V. E. Grabar provided recommendations on the status of prisoners of war, military conscripts, the activities of cultural, educational and religious institutions in the occupied territories, military personnel stationed in third countries, issues of internment, crimes against the military, etc. At the end of the war, Grabar had to act as a defender of Yuriyiv University against the tyranny of the German occupation administration. All this activity left behind a large array of hitherto little-known archival documents.*

**Keywords:** *Legal history, international law, law of war, human rights, armed conflicts, Russian aggression against Ukraine, legal biography, Grabar.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.01.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 03.03.2026

Дата публікації: 24.03.2026